

नेपालमा पर्यटन तथा इन्टरनेटबाट हुने
व्यापारिक बालयौनशोषण

अध्ययन-प्रतिवेदन

सारसंक्षेप

नेपालमा पर्यटन तथा इन्टरनेटबाट हुने व्यापारिक बालयौनशोषण

अध्ययन परामर्शकर्ता

कपिल अर्याल
राममणि गौतम

अनुसन्धान

सहप्राध्यापक प्रेमचन्द्र राई
काठमाडौं स्कूल अफ ल

सम्पादन

रवीन्द्र भट्टराई

व्यवस्थापन संयोजन

सन्तोष महर्जन

डिजाइन

सरिता फुयाल

प्रकाशक : कानुन अन्वेषण तथा स्रोतविकास केन्द्र (सेलर्ड)
पो.ब.नं. ६६१८, नयाँ बानेश्वर काठमाडौं, नेपाल
फोन :- ०१-४४८३७०६
E-mail: celrrd@wlink.com.np
Website: www.celrrd.org

©सर्वाधिकार : प्रकाशकमा
संस्करण : २०७३ माघ
प्रकाशन प्रति : ५००
मुद्रण : नेबुला प्रिन्टिङ्ग प्रेस
आर्थिक सहयोग : तेरेज दे हेम्स, नेदरल्यान्ड

प्रावकथन

नेपालमा बालबालिकामाथि व्यापारिक यौनशोषण हुने गरेका घटना प्रकाशमा आउन थालेको केही दशक भएको छ । बालबालिकाउपर हुने यस्तो अपराधिक कार्यबारे धेरैलाई जानकारी नै छैन । अपराधका बारेमा थाहा पाउनेकै लागि पनि यो विषय नयाँनयाँ छ । पर्यटनलाई आधुनिक खालको पेसा मानिन्छ र यस्तो आधुनिक खालको पेसामा बालयौनशोषणका अपराध खासै हुँदैनन् होला भन्ने आमधारणा राज्यको नीतिनिर्माताको तहदेखि सामान्य नागरिकसम्म रहेको पाइन्छ । “अतिथि देवो भवः” को मान्यताअनुसार पर्यटक देवतातुल्य आदरणीय पाहुना हुन् भन्ने हाम्रो परम्परागत विश्वासले पनि यस्तो धारणा बन्न र बस्नमा काम गरेको छ । देउतासमानका पाहुनाले बालबालिकाउपर यौनदुर्व्यवहार र शोषण गर्छन् भन्ने कुरा सामान्यतः सबैको कल्पनाबाहिर रहने गरेको छ ।

यसो भए पनि केही अध्ययनअनुसन्धानले पर्यटन लगायतका यात्रा वा भ्रमणका सिलसिलामा नेपाल आइपुग्ने व्यक्तिहरूबाट नेपालमा व्यापारिक बालयौनदुर्व्यवहार हुने गरेको देखाएका छन् । खास गरी इन्टरनेट लगायतका सञ्चारका साधनमा सहज पहुँच हुनुलाई यसको मुख्य कारण ठानिएको छ । यस्ता अध्ययनहरूले नेपालमा कैयौं बालबालिका व्यापारिक यौनशोषण र दुर्व्यवहारबाट पीडित भैरहेका र अन्य धेरै बालबालिका यस्तो शोषण र दुर्व्यवहारको जोखिममा रहेको औँल्याएका छन् । नेपालको संविधानमा यौनदुर्व्यवहार तथा शोषणबाट बालबालिकाको संरक्षण गरिनुपर्ने प्रावधान रहेको छ । यसो हुँदाहुँदै पनि बालबालिकामाथि हुने यौनदुर्व्यवहार तथा शोषणलाई आफ्नो ध्यान केन्द्रित गर्नुपर्ने गम्भीर विषयका रूपमा आत्मसात् गरी सोहीअनुरूप राज्यले यसलाई सम्बोधन गरेको पाइँदैन । बालबालिका सम्बन्धी ऐनमा व्यापारिक बालयौनशोषणका बारेमा अलग्गै व्यवस्था गरेको पाइँदैन । परिणामस्वरूप बालबालिकाउपरका यौनशोषणसम्बन्धी मुद्दाहरू मुलुकी ऐन र मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार ऐनअन्तर्गत हेरिँदैआएको पाइन्छ । यी दुवै ऐनका प्रावधान बालबालिकासम्बन्धी विशेष व्यवस्था गर्ने नभएर यौन र मानव बेचबिखनसम्बन्धी फराकिला कानुनी व्यवस्था मात्र हुन् र बालयौनशोषण र दुर्व्यवहारका विशेष पक्षहरूलाई यिनले पर्याप्त सम्बोधन गर्न सक्दैनन् ।

सुलभ रूपमा उपलब्ध मोबाइल फोन तथा इन्टरनेट सेवाका कारण बालबालिका तिनलाई हानि पुऱ्याउन सक्ने व्यक्ति तथा सामग्रीको सहज सम्पर्कमा पुग्दछन् । यस्ता सेवा धेरै खालका बालबालिकालाई उपलब्ध हुन्छन् । आमसञ्चारका माध्यमबाट यस किसिमका शोषण र दुर्व्यवहारका घटनाहरू सार्वजनिक पनि हुँदै आएका पनि छन् तथापि, सबै घटना भने यसरी सार्वजनिक हुँदैनन् । यस कुरालाई मध्यनजर राखेर सेलर्डले **नेपालमा यात्रा, पर्यटन र अनलाइनमा बालबालिकाको व्यापारिक यौनशोषण र दुर्व्यवहार** विषयक एक अध्ययन सम्पन्न गरेको छ । यस अध्ययनले नेपालमा व्यापारिक बालयौनशोषणविरुद्ध काम गर्ने राज्यसंयन्त्र र यस सम्बन्धमा आकर्षित हुने कानुनी प्रावधान के-कस्ता छन् भन्ने विश्लेषण गर्ने जमर्को

गरेको छ । बाल यौनशोषण रोकथाम, नियन्त्रण र अभियोजनका लागि सरोकारवालाहरूले गरेका प्रयास र तिनको प्रभावकारिताको पनि यस अध्ययनले लेखाजोखा गर्ने प्रयास गरेको छ । यो सामग्री सो अध्ययनको प्रतिवेदनको सारसंक्षेप हो ।

यो अध्ययनका लागि विषयविज्ञ तथा विश्लेषण गर्ने जनशक्ति काठमाडौं स्कूल अफ लले उपलब्ध गराएको हो । अध्ययनको नेतृत्व काठमाडौं स्कूल अफ ल का सह-प्राध्यापक प्रेमचन्द्र राईले गर्नुभएको थियो भने तथ्याङ्क सङ्कलन तथा विश्लेषण मुकेश ढुङ्गाना, गौरव केसी र विजयकुमार जैसवालले गर्नुभएको थियो । बालयौनशोषण र दुर्व्यवहारका बारेमा अदालतबाट फैसला भएका मुद्दाहरूको सङ्कलन र विश्लेषणचाहिँ सृजना अधिकारी र अमृता गौतमले गर्नुभएको थियो । उहाँहरू सबैलाई हामी विशेष धन्यवाद ज्ञापन गर्दछौं । अनि, विषयविज्ञसहित जनशक्ति उपलब्ध गराउने काठमाडौं स्कूल अफ लप्रति हामी आभार प्रकट गर्दछौं । यो अध्ययन सम्पन्न गर्नका लागि आर्थिक सहयोग गर्नुहुने तेरेज दे हेम्स, नेदरल्यान्डलाई हामी कृतज्ञतासाथ विशेष धन्यवाद ज्ञापन गर्दछौं ।

अध्ययन सम्पन्न गर्ने सिलसिलामा महान्यायधिवक्ताको कार्यालय, काठमाडौं जिल्ला अदालत, केन्द्रीय बाल कल्याण समिति, बालन्याय समन्वय समितिबाट भरपूर सहयोग प्राप्त भएको छ । ती सबै संस्थाको सरसहयोग र सद्भावप्रति सेलर्ड आभारी छ र धन्यवाद ज्ञापन गर्दछ । यसै गरी अध्ययनमा सहयोग गरी साथ दिने गैरसरकारी संस्थाहरू: साथसाथ, साथी र चेन्ज नेपाललाई पनि सेलर्ड सकृतज्ञ धन्यवाद ज्ञापन गर्दछ । व्यवस्थापकीय सहयोग तथा समन्वयका गर्ने शोभा पोखरेल र प्रतिवेदनको सारसंक्षेपको सम्पादन गरी सहयोग गर्नुहुने अधिवक्ता रवीन्द्र भट्टराईलाई पनि हामी विशेष धन्यवाद ज्ञापन गर्दछौं ।

राममणि गौतम

वरिष्ठ कार्यक्रम व्यवस्थापक

सेलर्ड

विषयसूची

अध्याय एक प्रारम्भिक

१. परिचय	१
१.२ औचित्य	३
१.३ सीमाहरू	४
१.४ उद्देश्य	४
१.५ अध्ययनविधि	५

अध्याय दुई परिभाषा

२.१ बालबालिका	६
२.२ यात्रा तथा पर्यटनमा र अनलाइन माध्यमबाट हुने बालबालिकाको व्यापारिक यौनशोषण	६

अध्याय तीन

द्वितीयक स्रोतहरूको पुनरावलोकन

३.१ भ्रमण तथा पर्यटनमा व्यापारिक बालयौनशोषण	८
३.२ मुख्य कारण	९
३.३ अनलाइन यौनदुर्व्यवहार	१०

अध्याय चार

अन्तराष्ट्रिय दायित्व राज्यको कानून तथा नीति

४.१ अन्तराष्ट्रिय दायित्व	१२
४.२ राष्ट्रिय कानुनी व्यवस्था	१३
४.३ राज्यको नीति	१५

अध्याय पाँच

वर्तमान अवस्था

५.१ व्यापारिक बालयौनशोषण	१६
५.२ बालयौन दुराचारी(पेडोफाइल) द्वारा गरिने व्यापारिक बालयौनशोषण	१७
५.३ राज्य संयन्त्रको तथ्याङ्क	१८

अध्याय छ
राज्यको प्रतिक्रिया

६.१ नेपाल प्रहरीको तथ्याङ्क राख्ने पद्धति	१९
६.२ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	२०
६.३ केन्द्रीय बालकल्याण समितिसँगको भेटघाट	२०
६.४ बालन्याय समन्वय समिति	२०
६.५ न्यायपालिकाको भूमिका	२१
६.६ विश्लेषण	२१

अध्याय सात
निष्कर्ष र सुझाव

७.१ निष्कर्ष	२४
७.२ सुझाव	२७

अध्याय एक

प्रारम्भिक

१. परिचय

हालैको दशकसम्म व्यापारिक बालयौनशोषणलाई नेपालको समस्याको रूपमा बुझिएको थिएन । नेपाली न्यायप्रणालीले अझैसम्म यसलाई विषयगत छुट्टै अपराधको रूपमा लिएको पाइँदैन । व्यापारिक बालयौनशोषणसँग सम्बन्धित मामिलाका सम्बन्धमा मुलुकी ऐनको जबरजस्ती करणीको महल र मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण ऐन नै आकर्षिक हुँदै आएका छन् । नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ ले राज्यको नीतिअन्तर्गत बालअधिकार संरक्षण सम्बन्धमा केही व्यवस्था गरेको थियो । अन्तरिम संविधान २०६३ ले बालबालिकालाई शारीरिक, मानसिक तथा अन्य कुनै पनि प्रकारका शोषणविरुद्धको हक हुनेछ, भन्ने व्यवस्था गरेको थियो । यौनशोषण वास्तवमा शारीरिक, मानसिक र अन्य तरिकाबाट हुन सक्ने शोषण हो । यसैले 'अन्य कुनै प्रकारका शोषण' अन्तर्गत पनि यौनशोषणलाई लिन सकिने अवस्था थियो ।

नेपालको वर्तमान संविधानमा बालदुर्व्यवहार तथा शोषणको बारेमा स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ । यसो भए तापनि हालको संविधानले पनि बालयौनशोषणलाई नै ध्यानमा राखेर छुट्टै प्रावधान भने राखेको छैन । बालबालिकाको संरक्षण गर्ने विशेष कानुनको रूपमा तर्जुमा भएको बालबालिकासम्बन्धी ऐनले यस्तो कुरालाई खुलस्त रूपमा व्यवस्था गर्नुपर्ने हो तर २०४७ सालको संविधानको दायराभित्र बनेको बालबालिकासम्बन्धी ऐन २०४८ ले तत्काल बालयौनशोषण र दुर्व्यवहारको बारेमा कुनै विशिष्ट प्रावधान राखेको पाइँदैन । बालअधिकारलाई पछिल्ला संविधानले महत्त्व दिँदै संवैधानिक मान्यता दिँदै लगे पनि संवैधानिक प्रावधानका सापेक्षतामा बालबालिकासम्बन्धी ऐनमा बालबालिकाविरुद्ध हुन सक्ने यौन दुर्व्यवहार र शोषणलाई कानुनी रूपले सम्बोधन गर्ने गरी त्यस्तो प्रावधान राख्दै हालसम्म कुनै संशोधन वा थप गरिएको पाइँदैन ।

व्यापारिक बालयौनशोषण नेपालमा केही दशकदेखि समस्याको रूपमा देखा पर्दै आएको छ । पर्यटन र विद्युतीय सञ्चारमाध्यमको प्रयोगमार्फत ठूलो सङ्ख्यामा बालबालिका यौनशोषण र दुर्व्यवहारको चपेटोमा परेका हुन सक्ने र जोखिममा रहेको हुन सक्ने अवस्था छ । तथापि, पर्यटक वा पाहुनालाई देवतासरह मान्ने नेपाली सामाजिक मानसिकताले पर्यटकले यौनदुर्व्यवहार गर्छन् भन्ने कुरा सहजै स्वीकार गर्न कठिन छ । यसैले नेपालमा बालयौनशोषण र दुर्व्यवहार खासै समस्या होइन भन्ने आम मान्यता रहेको पाइन्छ । तर, अन्तर्राष्ट्रिय संस्था – इकप्याट इन्टरनेसनलको प्रतिवेदनले श्रीलङ्काबाहेक दक्षिण एसियाली सबै मुलुकहरूमा ऐतिहासिक रूपले नै यो समस्या रहिआएको औल्याएको छ । दुर्व्यवहार र शोषणप्रतिको सांस्कृतिक सहनशीलताको पृष्ठभूमिका कारणले पनि यसको पहिचान नेपाली समाजमा यथेष्ट हुन नसकेको हुन सक्छ । यसैले नेपालमा बालयौन शोषण र दुर्व्यवहारलाई यौनअपराधको परम्परागत दायरा अर्थात् जबरजस्ती करणीको सीमाभित्रबाट मात्र हेर्ने परिपाटी रहेको पाइन्छ ।

त्यसै गरी बालबिवाह, वादी प्रथा, देउकी प्रथाजस्ता परम्परागत अभ्यासहरू देशका केही भागमा अझै पनि प्रचलनमा रहेकाले व्यापारिक बालयौनशोषणलाई नेपाली समाजले समस्याको रूपमा नबुझेको हुन सक्छ । सामान्यतः कुनै पनि बालक पुरुषबाट यौनशोषणमा पर्न सक्छ भन्ने विश्वास र अनुमानै गरिँदैन । यी सबै कारणले व्यापारिक बालयौनशोषणबारे गम्भीर ध्यानकर्षण र बहस हुन नसकेको हुन सक्छ ।

यस किसिमको सामाजिक तथा सांस्कृतिक पृष्ठभूमिको फाइदा उठाउँदै केही समयदेखि पीडकहरूले बालबालिकामाथि यौनदुर्व्यवहार तथा शोषण गर्दै आएका छन् । विद्युतीय सञ्चारमाध्यम, विशेष गरी अनलाइन मिडियाबाट बालबालिकासम्म पुगी उनीहरूमाथि गरिने शोषण एवं दुर्व्यवहारका छुट्टै फरक कथा छन् । आर्थिक एवं सामाजिक रूपले सामान्य हैसियत हुनेकै लागि मोबाइल फोन र सामाजिक सञ्जाल सहज र सुलभ छन् । तर तिनको पहुँच राख्नका लागि पनि स्रोतसाधनको खाँचो हुनेको पनि कमी छैन । बेरोजगारी र स्रोतसाधनमा पहुँचको कमीजस्ता सुस्त र असमान आर्थिक विकासप्रक्रियाबाट सिर्जित समस्या बढ्दा छन् । बीचैमा विद्यालय तहको अध्ययन छाड्ने र सजिलो गरी उपयोगी साधनउपकरण वा आर्थिक उपयोगिता हासिल गर्ने चाहना बालबालिकामा रहनु वा बढ्नुले पनि तिनलाई यौनशोषण र दुर्व्यवहारको जोखिममा धकल्ने सङ्घट समाजमा गहिरिँदो छ ।

अश्लील चलचित्र तथा श्रव्यदृश्य सामग्रीतर्फ बालबालिकाको सहज पहुँच र तिनको दुरुपयोगले बालबालिकामाथि निम्त्याउन सक्ने उत्पीडनको जाखिम उच्च छ । डिजिटल प्रविधिको सदुपयोग गर्नेबारेमा बालबालिका, तिनका

अभिभावक र तिनलाई नियमन गर्नेहरूमा रहेको सचेतनाको कमीले बालबालिकालाई यौनदुर्व्यवहारको अम्मली बनाउने खतरा यसै बढ्दो छ ।

अनलाइन उपलब्ध हुने विद्युतीय श्रव्यदृश्य सामग्रीले बालबालिकालाई अश्लील सामग्री र विदेशी पीडकसँगको सम्पर्कमा सजिलै पुऱ्याएका छन् । केही सामाजिक अभियन्ताको विचारमा त सडक बालबालिका यस्ता पीडकसम्म पुग्ने दृष्टिकोणले सबैभन्दा जोखिमपूर्ण मानिन्छन् । हालैका दिनहरूमा विदेशी बालयौन दुराचारी (पेडोफाइल) पहिचान गरी तिनलाई अभियोजन गर्ने घटना सतहमा आएका छन् । यसो भए पनि कानुनी कारबाईमा ल्याइएका र सञ्चारमाध्यमले प्रकाशमा ल्याउने घटना बालयौन शोषण र दुर्व्यवहारका प्रतिनिधि घटना मात्रै हुन् ।

नेपालमा व्यापारिक बालयौनशोषणको अवस्था के छ ? यस समस्या समाधानका खातिर सरोकारवालाहरूले केकस्ता प्रयास गरेका छन् ? बालयौन शोषण र दुर्व्यवहारविरुद्ध केकस्ता संरक्षण उपलब्ध छन् र यसका लागि राज्यसंयन्त्र र कानुनी व्यवस्था केकसरी सञ्चालित छ ? यी प्रश्नहरू यस सन्दर्भमा गहन छन् । यो अध्ययनले यिनै प्रश्नको उत्तर खोज्ने प्रयास गर्दै कानून, संयन्त्र र कार्यान्वयनको अवस्थाको विश्लेषण गरेको छ ।

१.२ औचित्य

नेपालमा बालबालिका बालयौनमोह (पेडोफाइल) लगायतका घटना देखा परेका छन् । अहिले नेपाललाई यौनपर्यटनको गन्तव्य मुलुकका रूपमा पनि विदेशीहरूले हेर्न थालेका छन् । यसले नेपालमा व्यापारिक बालयौनशोषण र दुर्व्यवहारको बढ्दो जोखिमको सङ्केत गर्दछ । आमसञ्चार, विभिन्न प्रतिवेदन, तथ्याङ्क तथा उपलब्ध वाङ्मयको समीक्षाबाट समय बित्दै जाँदा व्यापारिक बालयौनशोषण र दुर्व्यवहार पनि बढ्दो प्रवृत्तिमा रहेको देखिएको छ । यसो भए पनि कति मात्रामा समस्या बढ्दै गइरहेको छ, कुन वर्गका बालबालिका बढी जोखिममा छन् भन्ने कुराको अनुमानित तथ्याङ्कसम्म उपलब्ध छैन । यस्तो जोखिममा रहेका बालबालिको भलाइका लागि लागिपुर्नुपर्ने राज्यका प्राधिकारीसँग समेत पीडित र सम्भावित जाखिममा रहेका बालबालिकाको सङ्ख्याका बारेमा जानकारी देखिँदैनन् ।

मोबाइल र इन्टरनेटको उपलब्धता सहरी क्षेत्रमा मात्र हैन ग्रामीण क्षेत्रमा पनि उपलब्ध छ, र तिनमा बालबालिकाको राम्रै पहुँच भैसकेको छ । बालबालिका परिवार तथा समुदायसँगको सीमित सम्पर्कमा मात्रै रहने अवस्था छैन । धेरै टाढा रहेका पीडकले बालबालिकालाई टाइबाट हत्याउन सक्ने अवस्था बढ्दो छ । यसले गर्दा बालबालिका पीडकबाट यौनदुर्व्यवहार एवं

शोषणका चपेटोमा पर्ने खतरा बढ्दो छ । उपलब्ध तथ्याङ्कले समेत यात्रा, पर्यटन एवम् अनलाइन माध्यमबाट हुने बालबालिकाको यौनशोषणको समस्या बढ्दै गइरहेको भन्ने देखाउँछ । तरसमस्याको अड्कल गरिएको स्तर र उपलब्ध तथ्याङ्कले दर्साउने समस्याको स्तरबीचको अन्तर पहिचान गरी न्यूनीकरणका उपाय अपनाउन परिमाणात्मक तथ्याङ्कमा आधारित बृहत् अध्ययन र अनुसन्धानको खाँचो छ । यसो गर्न सकियो भने समस्याको उचित पहिचान गरी विद्यमान कानून तथा नीतिमा उपयुक्त सुधार ल्याउन सकिन्छ ।

१.३ सीमाहरू

यो अध्ययन अनुसन्धानमा संलग्नहरूलाई उपलब्ध भइसम्मका सम्बन्धित स्रोतसामग्री पुनरावलोकन तथा विश्लेषणमा सीमित छ । स्रोतसाधनको समीक्षापछि प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतबाटै तथ्याङ्क बटुली तिनको विश्लेषण गर्न सकेको भए उपयुक्त हुने तथ्यलाई मनन गर्दागर्दै पनि बजेट, जनशक्ति, समय आदिको कारणले यो अध्ययन समीक्षात्मक विधिमा सीमित हुन पुगेको छ । तसर्थ यस अध्ययनले व्यापारिक बालयौनशोषण र दुर्व्यवहारको समग्र चित्र प्रस्तुत नगरी सो विषयक्षेत्रका प्रमुख प्रवृत्ति पहिचान गरी तिनको प्रक्षेपण गर्ने मात्र प्रयास गरेको छ ।

१.४ उद्देश्य

यो अध्ययन निम्नानुसारका उद्देश्यले सम्पन्न गरिएको हो:

- क) बालयौनशोषणसम्बन्धी सूचना रहेका स्रोतसामग्रीको सङ्कलन र विश्लेषण गर्नु;
- ख) यात्रा, पर्यटन तथा अनलाइन माध्यमबाट हुने बालयौनशोषण र दुर्व्यवहारका मुख्य प्रवृत्तिको पहिचान र विश्लेषण गर्नु;
- ग) व्यापारिक बालयौनशोषणसम्बन्धी कानून तथा नीतिको समग्र समीक्षा गर्नु;
- घ) व्यापारिक बालयौनशोषणविरुद्ध विद्यमान संरक्षण संयन्त्र तथा तिनको प्रभावकारिताको विश्लेषण गर्नु; र
- ङ) भविष्यमा लिनुपर्ने आवश्यक पहल सिफारिस गर्ने ।

१.५ अध्ययनविधि

व्यापारिक बालयौनशोषणसम्बन्धी कुनै पनि विषय नछुटोस् भन्नेका लागि विभिन्न किसिमका विधिहरू अपनाइएको थियो । नेपालमा यात्रा, पर्यटन तथा अनलाइन माध्यमबाट हुने व्यापारिक बालयौनशोषण बढ्दो क्रममा छ भन्ने परिकल्पना गरिएको थियो । यस परिकल्पनालाई परीक्षणका लागि निम्न विधिहरू अपनाइएको थियो ।

क) उपलब्ध प्रतिवेदनहरूबाट सूचना सङ्कलन, सम्बन्धित क्षेत्रमा कार्यरत गैरसरकारी संस्थाका प्रतिनिधिसँग अन्तरक्रिया पीडित बालबालिकासँगको छलफल, राज्यसंयन्त्रसँग सम्बन्धित निकायबाट तथ्याङ्क सङ्कलन, विद्यमान नीति तथा कानूनको विश्लेषण र यस समस्या समाधानका लागि हालसम्म निर्माण भएका विविध संयन्त्रको परीक्षण गरिएको थियो ।

अध्ययन दुई

परिभाषा

२.१ बालबालिका

नेपाली कानूनअनुसार बालबालिका भन्नाले १६ वर्षमुनिका सम्पूर्ण मानव जातिलाई सम्भन्नुपर्दछ भन्ने उल्लेख भएकोमा मानव बेचबिखन नियन्त्रण तथा ओसारपसार ऐनले भने १८ वर्षभन्दा मुनिकालाई यस्तो परिभाषाभित्र राखेको छ । यस अध्ययनको प्रयोजनको लागि १८ वर्षभन्दा मुनिका मानवजातिलाई बालबालिका भनिएको छ जुन बालअधिकार महासन्धि र मुलुकी ऐन विहावारीको महलअनुरूप छ ।

२.२ यात्रा तथा पर्यटनमा र अनलाइन माध्यमबाट हुने बालबालिकाको व्यापारिक यौनशोषण

बालअधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय समितिका अनुसार यौनदुर्व्यवहार तथा शोषण भन्नाले:

- क) कुनै पनि बालबालिकालाई कुनै किसिमको गैरकानुनी अथवा मनोवैज्ञानिक रूपले हानि हुने यौनक्रियाकलापका लागि गरिने दबाव वा प्रलोभन
- ख) व्यापारिक यौनशोषणमा बालबालिकाको प्रयोग
- ग) यौनसम्बन्धी क्रियाकलापका श्रव्यदृश्य सामग्रीमा बालबालिकाको प्रयोग
- घ) जबरजस्ती विवाह, यौन उद्देश्यका लागि बालबालिकाको बिक्री, देशभित्र अथवा देशहरूकाबीच हुने बेचबिखन यात्रा तथा पर्यटनमा हुने यौनशोषण, यौनदासत्व, बालवेश्यावृत्ति । कैयौं बालबालिकाउपर पीडकबाट हुने शारीरिक बलको प्रयोग अर्थात् नियन्त्रणपूर्व नै यौनिक पीडा अनुभव गर्दछन् जुन मनोवैज्ञानिक रूपमा हस्तक्षेपकारी शोषणात्मक तथा दर्दनाक हुने गर्दछ ।

व्यापारिक बालयौनशोषण

सन् १९९६को स्टकहोम घोषणाले वयस्कद्वारा हुने यौनिक दुर्व्यवहार र सो प्रयोजनका लागि बालबालिकालाई वा तेस्रो व्यक्ति वा व्यक्तिहरूलाई दिइने पैसा वा जिन्सीको प्रयोग भएमा त्यो व्यापारिक बालयौनशोषण हो भनेको छ । व्यापारिक बालयौनशोषणअर्न्तगत बालबालिकालाई यौनिक रूपमा व्यापारिक वस्तुको रूपमा लिएको हुन्छ । सो घोषणाले व्यापारिक बालयौनशोषणमा बालबालिकाविरुद्ध जबरजस्ती र हिंसा हुन्छ भनेको छ । राष्ट्रसंघीय बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धिको इच्छाधीन आलेखमा व्यक्तिगत वा सङ्गठित जुनसुकै तवरले भएको होस् बालयौन यौनशोषणका कसुरमा पक्षराष्ट्रले यस्तो कसुरलाई फौजदारी कानूनअन्तरगत दण्डनीय कार्य बनाई कारबाई गर्नुपर्ने बताएको छ ।

त्यसै गरी अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठनको परिभाषाअनुसार पनि १८ वर्षभन्दा कम उमेरका किशोरकिशोरी/बालबालिकालाई वा एक वा एकभन्दा बढी पक्षलाई नगद वा जिन्सी दिई गरिने यौनशोषणलाई व्यापारिक बालयौनशोषण भनिएको छ । सो सङ्गठनले यसरी नगद वा जिन्सी दिने कार्य सडक अथवा घरभित्र जस्तै वेश्यालय, मसाज पार्लर, बार होटल वा रेष्टुराँमा हुन्छ भनेको छ । त्यसै गरी यी कार्य बालबालिकाको बेचबिखनको क्रममा बालयौन पर्यटनको रूपमा अथवा बालबालिकालाई अश्लील चित्र/चलचित्रको उत्पादन प्रबद्धन तथा वितरणमा प्रयोग गर्दा पनि यस्तो शोषण गरिन्छ भनेको छ । युरोपेली संघको निर्देशनले परिभाषित गरेको यात्रा तथा पर्यटनमा हुने बालयौनशोषणको परिभाषा पनि धेरै सान्दर्भिक देखिन्छ । उक्त निर्देशनले कुनै एक व्यक्ति वा एकभन्दा व्यक्ति आफ्नो साविकस्थानबाट आउने वैदेशिक गन्तव्यमा गई बालबालिकासँग यौनसम्बन्ध राख्ने कार्य बालयौन पर्यटन हो भनेको छ । ECPAT ले सन् २००८ मा यस्तै किसिमको परिभाषा अधि सारेको थियो । त्यसैले बालयौन पर्यटन आन्तरिक अथवा अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटक जोकसैबाट पनि हुन सक्छ भनेको थियो । बालबालिकाको अनलाइन यौनशोषणबारे कम्प्युटरसम्बन्धी खोज विशेषज्ञहरूको अन्तर्राष्ट्रिय सङ्गठन International Association of Computer Investigative Specialist ले अनलाइनमार्फत बालबालिकासँग हुने यौनउन्मुख अन्तरक्रिया, अश्लील चित्र/चलचित्रको उत्पादन, सङ्कलन र वितरण, त्यस्तो सामग्रीमा बालबालिकाको अवाञ्छित संलग्नता र बालयौन पर्यटन तथा वेश्यावृत्तिलाई अनलाइन बालयौनशोषणको रूपमा लिएको छ । उक्त सङ्गठनले हरेक प्रकारको अनलाइन शोषणले प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा वयस्क र बालबालिकाबीच यौनसम्बन्ध रहेको हुन्छ भनेको छ ।

द्वितीयक स्रोतहरूको पुनरावलोकन

३.१ भ्रमण तथा पर्यटनमा व्यापारिक बालयौनशोषण

सन् २००१ मा युनिसेफले प्रकाशन गरेको प्रतिवेदनले नेपालका प्रमुख राजमार्गवरपर हुँदै देशभर नै बालवेश्यावृत्ति फैलिएको बताएको थियो भने काठमाडौं उपत्यकामा मात्र करिब ८०० चेलीहरूले यौनकर्मीको रूपमा काम गरिरहेका छन् भनेको थियो । ५००० देखि १०,००० चेली तथा महिलाहरू हरेक वर्ष नेपालबाट भारतमा बेचबिखन हुन्छन् भन्ने उल्लेख गरेकोमा उक्त प्रतिवेदनमा बालिका भन्ने उल्लेख चाँहि गरिएको थिएन । त्यसैगरी व्यापारिक यौन उद्देश्यका लागि बालकको प्रयोगको पनि केही उल्लेख थिएन । त्यस्तै नेपाल सरकारले सन् २००९ मा सन् १९९५ देखि २००१ सम्म कम्तीमा आठ विदेशी बालयौनमोही (पेडोफायल) गिरफ्तारीमा परेको तथ्याङ्क दिएको थियो । प्रतिवेदन सन् २००९ मा सार्वजनिक गरिएको भए पनि सन् २००१ देखि २००९ सम्मको अवस्था कस्तो रह्यो भन्ने कुराचाँहि प्रतिवेदनले उल्लेख गरेको थिएन ।

संयुक्त राष्ट्रसंघले सोही अवधिमा धेरै जसो बालयौन दुर्व्यवहारकर्ता गैर बालयौन दुराचारी थिए र उनीहरू व्यापारिक यौनकर्मीका नियमित ग्राहक थिए, जसलाई ती गैर बालयौन दुराचारी यौनका लागि बालबालिका किन्ने काम गर्दथे भन्ने कुरा जनाएको छ । यसको विपरीत सरकारी प्रतिवेदनले विदेशी बालयौन दुराचारीले बालबालिकाको पहुँचसम्म पुग्नको लागि विभिन्न माध्यमहरू जस्तै अनाथालय, सडक बासस्थान आदि सञ्चालन गर्दछन् र बालबालिकालाई औषधोपचार, बासस्थान, कपडा, खानेकुरा अथवा पैसा उपलब्ध गराई बालबालिकाको विश्वास जित्ने काम गर्दछन् र बदलामा उनीहरूबाट यौनको माग तथा अपेक्षा गर्दछन् भनेको छ । यसरी माथिका दुई प्रतिवेदनहरूका भनाइ एकआपसमै मेल नखाएका देखिन्छन् । यसले

भरपर्दो तथ्याङ्कका लागि व्यापारिक बालयौनशोषणसम्बन्धी आधिकारिक अनुसन्धानको खाँचो रहेको देखाउँछ ।

महिला बालबालिका तथा समाजकल्याण मन्त्रालयले सन् २००६ मा प्रकाशन गरेको अध्ययनले १२ देखि ३० वर्ष उमेर समूहका ४०,००० महिला यौनव्यवसायी काठमाडौँ उपत्यकाका १२०० क्याबिन तथा डान्स रेष्टुरा र मसाज पार्लरमा काम गर्छन् भनेको छ । जोन फ्रेडरिकको हाते पुस्तिकाले चाहिँ १८ वर्षमुनिका करिब ११००० देखि १३००० चेली यस्तो व्यवसायमा संलग्न रहेको आकलन गरेको छ । यता युनिसेफको आकलनअनुसार चाहिँ खालि ८०० चेलीहरू यस्ता कार्यमा संलग्न भएको स्थिति देखिन्छ । राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगले गरेको अध्ययनको तथ्याङ्क अर्कै छ । व्यापारिक बालयौनशोषण अथवा यस्तो शोषणका बारेमा व्यक्तिगत एवं संस्थागत रूपमा गरिएका अध्ययन, अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्थाका प्रतिवेदन र गौरसरकारी संस्थाका प्रतिवेदनहरूमा यसरी फरकफरक तथ्याङ्क देखिनुको कारण आधिकारिक रूपले बृहत्तर अनुसन्धान नहुनु नै हो ।

३.२ मुख्य कारण

दशक लामो सशस्त्र द्वन्द्वले गर्दा ग्रामीण भेगका बालिकाहरू सहर पस्ने र अन्ततः डान्स, बार र क्याबिन रेष्टुराहरूमा काम गर्न बाध्य हुँदा व्यापारिक यौनशोषणमा पर्ने भएकोले उक्त सशस्त्र द्वन्द्वका कारणले पनि नेपालमा बालयौन पर्यटन बृद्धि भएको बुझिन्छ । एक अध्ययनअनुसार ७१ प्रतिशत महिला यौनव्यवसायीले महिला तथा बालबालिका यौन व्यवसायमा संलग्न हुने दर बढ्दै गएको बताएका छन् । यस्तो बृद्धिपछाडि द्वन्द्व र यससँग सम्बन्धित धम्की, विस्थापन, शिक्षाको अभावलाई मुख्य कारण रहेको उनीहरूले जनाएका थिए । यससम्बन्धमा सरकारी भनाइ र अध्ययनले पनि रोजगारीको सिलसिलामा ग्रामीण भेगबाट सहरमा हुने बालबालिका र महिलाको प्रवेशलाई कारण मानेको छ । त्यस्तै अशिक्षा, चेतनाको अभाव, पारिवारिक समस्या हुँदै खुला सीमानासम्मका अवस्थालाई व्यापारिक बालयौनशोषणको कारणको रूपमा हेरिन्छ । विभिन्न अध्ययनले विविध अवस्थालाई बालयौनशोषणको कारण माने तापनि खास कुन वर्गका बालबालिका बालयौन दुराचारी अथवा यौन दुर्व्यवहारबाट सबैभन्दा बढी जोखिममा रहन्छन् भन्ने विषयमा भने कुनै पनि अध्ययन अनुसन्धानले स्पष्ट पारेको देखिँदैन । तसर्थ बृहत्तर अनुसन्धान आवश्यक रहेको देखिन्छ ।

३.३ अनलाइन यौनदुर्व्यवहार

इन्टरनेटमार्फत हुने बालयौनशोषण ठूलो समस्याको रूपमा विकसित हुँदै आएको छ भन्नेमा अनुसन्धानकर्ताबीच मतैक्य छ । क्यानडाजस्तो विकसित मुलुक होस् अथवा नेपालजस्तो विकासोन्मुख मुलुक नै किन नहोस् अनलाइन बालयौनशोषण सर्वत्र एक ठूलो समस्याको रूपमा रहेको देखिन्छ । संयुक्त राष्ट्रसंघले यो समस्यालाई राम्ररी बुझेको देखिन्छ । बालअधिकार समितिले आफ्ना बालबालिकालाई अनलाइन यौनदुर्व्यवहारबाट बचाउनु पक्ष राष्ट्रहरूको कर्तव्य हो भनेको छ ।

बालअधिकारसम्बन्धी समितिको तेह्रौँ महाटिप्पणीमा सूचना, सञ्चार तथा प्रविधिका कारण बालबालिका संरक्षणमा देखापर्ने जोखिमहरू जस्तै यौनदुर्व्यवहार, बालयौन दुर्व्यवहारसँग सम्बन्धित श्रव्यदृश्य सामग्रीको उत्पादन, अश्लील फोटो लिने, लिन अनुमति दिने, वितरण गर्ने, प्रदर्शन गर्ने, त्यस किसिमका फोटो साथमा राख्ने तथा विज्ञापन गर्नेजस्ता पक्षहरू पर्दछन् भनेको छ । सूचना सञ्चार तथा प्रविधिमार्फत अन्य व्यक्तिसँग सम्पर्कमा रहने बालबालिकामाथि नर्चिनेका व्यक्तिसँग प्रत्यक्ष भेट्नका लागि, यौनक्रियाकलापमा संलग्न हुनका लागि अथवा व्यक्तिगत सूचना उपलब्ध गराउनका लागि दड्याउने, हैरानी दिने, बाध्य पार्ने अथवा फकाउने गरिन्छ । इन्टरनेट तथा मोबाइलजस्ता सूचना प्रविधि वास्तविक हिंसा अथवा दुर्व्यवहार अथवा शंकास्पद व्यवहारबारे जानकारी गराउने माध्यम हुन सक्ने ठूलो सम्भावना पनि रहेको र यसका लागि यस्ता प्रविधिहरूको सुरक्षित प्रयोगका लागि बालबालिकालाई सशक्तीकरण गर्नेलगायत सूचना प्रविधिको नियमन तथा अनुगमनमार्फत बालबालिकालाई संरक्षण दिने वातावरण सिर्जना गर्नपर्दछ समेत भनिएको छ ।

नेपालमा पनि सन् २००९ मा सिविनले १२ देखि १८ वर्ष उमेर समूहका १४३० निजी तथा सरकारी विद्यालयका बालबालिका र विद्यालयभन्दा बाहिर रहेका अन्य बालबालिकामा गरेको सर्वेक्षणमा ९१ प्रतिशत बालक र ७४ देखि ८२ बालिकाले इन्टरनेट प्रयोग गर्नुका साथै प्रतिहप्ता १ देखि ४ हप्तासम्म इन्टरनेटमा समय बिताएको भन्ने देखिन्छ । यसरी इन्टरनेट प्रयोग गर्ने बालबालिकामध्ये ७५.२ प्रतिशत बालबालिकाले नाडुगो तथा अश्लील तस्वीर तथा चलचित्र हेरेको स्वीकार गरेको देखिन्छ । तेस्रो पुस्ताको इन्टरनेट सुविधा प्राप्त मोबाइल फोनको सहज उपलब्धताका कारण हालैका

दिनमा बालबालिकामाथि अनलाइन दुर्व्यवहारको जोखिम गम्भीर रूपमा बढेको सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ । युनिसेफको अध्ययनलाई हेर्ने हो भने कुनै निश्चित स्थानमा कम्प्युटर मार्फत गरिने अनलाइन क्रियाकलाप हिजोआज इन्टरनेट सुविधायुक्त मोबाइल फोनमार्फत गरिन्छन् । जब बालबालिका यस्ता फोनका पहुँचमा हुन्छन् तब उनीहरूका अभिभावकले आफ्ना बालबालिकाको क्रियाकलाप अनुगमन गर्ने र इन्टरनेट सुविधाको पहुँचलाई नियन्त्रण गर्ने, रोक्ने, बन्द गर्ने र कति विषय हेर्न दिने कति नदिने भन्ने कुरा अनुगमन गर्ने कार्य गर्न असमर्थ हुन्छन् ।

अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व राज्यको कानून तथा नीति

४.१ अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व

बालअधिकार महासन्धि १९८९ को धारा १९ ले बालबालिका आफ्ना बाबुआमा, कानुनी अभिभावक तथा अन्य संरक्षण गर्ने व्यक्तिसँग रहँदा यौनदुर्व्यवहार, शोषण, उपेक्षापूर्ण व्यवहार, शारीरिक तथा मानसिक हिंसाजस्ता सबै प्रकारका हिंसाबाट संरक्षण गर्ने उचित शैक्षिक, सामाजिक, प्रशासनिक अथवा कानुनी उपाय अवलम्बन गर्नु कुनै पनि पक्षराष्ट्रको दायित्व हो भनेको छ। त्यस्तै सोही महासन्धिको धारा ३४ मा बालबालिकालाई शोषण गर्ने, अश्लील क्रियाकलाप तथा सामग्री अथवा गैरकानुनी अभ्यास अथवा वेश्यावृत्तिका लागि बालबालिकाको शोषण गर्ने कार्य अथवा गैरकानुनी यौनक्रियाकलापमा संलग्न गराउनका लागि बालबालिकामा हुने दबाव तथा प्रलोभन रोकनका लागि पक्ष राष्ट्रले उचित उपाय लिनुपर्दछ, भनिएको छ। नेपाल उक्त महासन्धिको पक्ष राष्ट्र हो।

बालवेश्यावृत्ति बेचबिखन तथा अश्लील सामग्रीसम्बन्धी बालअधिकार महासन्धिको इच्छाधीन आलेख सन् २००० ले देशभिन्न अथवा अन्तरदेशीय रूपमा अथवा व्यक्तिगत एवं सङ्गठित रूपमा हुने बालयौनशोषणका कसुरका लागि पक्षराष्ट्रले फौजदारी अथवा दण्ड कानूनको प्रत्याभूति गर्नुपर्ने भनेको छ। बालअधिकार महासन्धिको धारा १९ बारेको महाटिप्पणीमा समेत अनलाइन यौन दुर्व्यवहारबाट संरक्षण दिनुपर्नेबारेमा प्रावधान राखेको पाइन्छ।

त्यस्तै संयुक्त राष्ट्रसंघले बालअधिकार महासन्धिको इच्छाधीन आलेखको पक्षराष्ट्र भएकोमा नेपाललाई बालयौन पर्यटन निराकरण अथवा रोकथामका लागि आवश्यक सामाजिक, प्रशासनिक अथवा

बैधानिक उपाय अवलम्बन गरी प्रभावकारी नियमनकारी व्यवस्था स्थापना तथा कार्यान्वयन गर्न प्रोत्साहन गरेको छ ।

त्यसैगरी स्टमहोम एजेन्डा फर एक्सनको विश्वमहासभामा सहभागी १९९ देशका सरकार व्यापारिक बालयौनशोषण, बालयौनशोषण लगायत अन्य यौनशोषणको अपराधीकरण गर्ने, कसुरवालालाई दण्डित गर्ने, यस सम्बन्धमा आफ्ना कानून नीति तथा क्रियाकलाप व्यापारिक बालयौनशोषण निराकरणतर्फ परिमार्जन गर्नेलगायत अन्य विषयमा सहमत भएका थिए भने बालबालिकासम्बन्धी राष्ट्रिय कार्ययोजनालाई बालबालिकासम्बन्धी इच्छाधीन आलेखसँग समाहित गरी कार्यान्वयन गर्दा स्टकहोम एजेन्डा फर एक्सनलाई समेत ध्यान दिन आग्रह गरिएको थियो ।

४.२ राष्ट्रिय कानुनी व्यवस्था

नेपालको संविधानको धारा ३९ मा बालअधिकारलाई मौलिक अधिकारको रूपमा लिएको छ । बालबालिकालाई साँस्कृतिक अथवा धार्मिक परम्पराको नाममा दुर्व्यवहार बहिष्करण अथवा शारीरिक, मानसिक यौनजन्य अथवा अन्य स्वरूपका शोषण अथवा अनुचित प्रयोग गर्न नहुने लगायत कुनै पनि बालबालिकाको बालविवाह गरिनु नहुने, गैरकानुनीरूपले ओसारपसार गरिनु नहुने जस्ता अधिकार प्रत्याभूत गरेको छ । मुलुकी ऐनको जबरजस्ती करणी महलमा १६ वर्ष भन्दा कम उमेरका बालिकासँग सहमतिमा वा विनासहमति गरिने यौनक्रियाकलापलाई जबरजस्ती करणीको कसुर मानेको छ भने नाबालकसँग गरिने अप्राकृतिक यौनकार्य अथवा सो कार्य गर्न उक्साउने कार्यलाई पनि जबरजस्ती करणीकै रूपमा लिएको छ ।

बालबालिकासम्बन्धी ऐन २०४८ ले पनि १६ वर्षभन्दा कम उमेरकालाई बालबालिकालाई अनैतिक पेसामा संलग्न गराउने, उनीहरूको चरित्रमा असर पर्ने गरी अनैतिक पेसामा संलग्न गराउने उद्देश्यका लागि उनीहरूका तस्वीर प्रकाशन, वितरण तथा प्रदर्शन गर्ने लगायतका विषयमा प्रतिबन्ध लगाउने प्रावधान पाइन्छन् ।

यस ऐनमा भएका प्रावधानले बालबालिकालाई यौनदुर्व्यवहार एवम् शोषणबाट संरक्षण प्रदान गरे तापनि अनलाइन दुर्व्यवहार तथा शोषण प्रतिबन्ध लगाउनेतर्फ भने प्रत्यक्ष रूपमा कुनै प्रावधान पाइँदैन । मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार ऐनमा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारलाई परिभाषित गर्दा कुनै व्यक्तिलाई बेश्यावृत्तिमा समावेश गर्नुलाई समेत मानव बेचबिखनको अपराधको रूपमा

लिएको छ । तर अनलाइन दुर्व्यवहार अथवा यौनशोषण बारे यो ऐन पनि मौन देखिन्छ । अनलाइन बालयौन दुर्व्यवहार अथवा शोषणका मुद्दाहरूमा समेत यसै ऐनका प्रावधानलगायत मुलुकी ऐनको जबरजस्ती करणी महलको प्रावधान आकर्षित हुँदै आएको देखिन्छ । बालश्रम (निषेध र नियमन) गर्ने ऐन २०५६ र यसको नियमावली, २०६३ मा पनि कार्यक्षेत्रमा हुने यौनदुर्व्यवहार बारे मौन देखिन्छ । कुनै पनि बालबालिकालाई जोखिमपूर्ण कार्यमा संलग्न गराउन नहुने भन्ने प्रावधानको व्याख्या गर्दा पर्यटनसँग सम्बन्धी व्यवसाय, होटल, क्यासिनो तथा बार लगायतका कार्यलाई जोखिमपूर्ण क्रियाकलापको रूपमा लिइएको छ तर 'जोखिम' अन्तरगत यौनशोषण, दुर्व्यवहार पर्ने नपर्ने उल्लेख छैन ।

विद्युतीय कारोबार ऐनले पनि सार्वजनिक नैतिकता अथवा मर्यादित व्यवहारको विरुद्धमा हुने सामग्रीहरू विद्युतीय माध्यम जस्तै कम्प्युटर, इन्टरनेटमार्फत प्रकाशन तथा प्रदर्शन गर्न प्रतिबन्ध लगाएको छ । त्यस्तै सौहार्दपूर्ण सम्बन्धमा रहँदै आएका विभिन्न जातजाति तथा समुदायबीच घृणा अथवा इर्ष्या फैलाउने र सौहार्दपूर्ण सम्बन्धमा हानि पुऱ्याउने व्यवहारहरू सजायको भागी हुने प्रावधान छ । यस ऐनमा इन्टरनेटबाट हुने अपराध नियन्त्रणमा जोड दिइएको भए तापनि यस ऐनले अनलाइन बालयौन दुर्व्यवहारबारे प्रत्यक्ष संरक्षण दिएको देखिँदैन । राज्यका नीतिहरूमा समेत प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा बालयौनशोषणबारे प्रावधानहरू पाइन्छन् । दसौँ पञ्चवर्षीय योजनाले बालबालिकासम्बन्धी सबै क्षेत्रहरूमा बालमैत्री वातावरण सिर्जना गर्ने, बालश्रमको निकृष्ट स्वरूपहरूको निराकरण गर्ने र संरक्षणात्मक प्रवर्द्धनात्मक तथा पुर्नस्थापनासम्बन्धी उपाय अवलम्बन गर्दै यौनदुर्व्यवहार, बेचबिखन, यौनशोषण बालश्रमजस्ता क्रियाकलाप कम गर्ने नीति लिएको देखिन्छ । त्रिवर्षीय अन्तरिम योजनाले पनि सबै प्रकारका विभेद, जोखिम, हिंसा, दुर्व्यवहार र शोषण अन्त्यका लागि तथा बालअधिकार संरक्षण बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक भावनात्मक तथा बौद्धिक विकास गर्नेतर्फ बालमैत्री वातावरण प्रवर्द्धन गर्ने उल्लेख छ । त्रिवर्षीय योजना सन् २०१०-१३ मा समेत सो कुरा उल्लेख थियो ।

बालबालिकासम्बन्धी नीति २०६८ ले पनि विभिन्न संरक्षणसम्बन्धी प्रावधान राखेको पाइन्छ । महत्त्वपूर्ण कुरा के भने बालयौन दुर्व्यवहार तथा शोषणलाई यस नीतिले गम्भीर अपराधको रूपमा लिएको छ । इन्टरनेट तथा साइबर सेवा इमेल अथवा मोबाइल फोन सेवा

प्रदायकबाट उपलब्ध हुने सेवा प्रसारण गर्दा बालयौन दुर्व्यवहार हुन नहुने प्रावधान यसमा रहेको छ । उक्त नीतिको उन्नाइसौँ रणनीतिमा सरकारी निकाय, सामाजिक संघसंस्था, विद्यालय, बालसङ्गठन तथा सञ्चारमाध्यमबाट बालबालिकाको शारीरिक एवम् मनोवैज्ञानिक दुर्व्यवहार तथा बालयौनशोषणविरुद्ध सचेतना फैलाउनुपर्ने प्रावधान समेत उल्लेख छ । तर यस नीतिमा पनि बालयौन दुराचारी अथवा यात्रा एवम् पर्यटन क्षेत्रमा हुने व्यापारिक यौनशोषणबारे उल्लेख गरिएको देखिँदैन ।

४.३ राज्यको नीति

नेपालको दसौँ पञ्चवर्षीय योजनाले संरक्षणात्मक, सम्बर्द्धनात्मक तथा पुर्नस्थापनाका कार्यक्रमद्वारा बालबालिकासँग सरोकार राख्ने सबै क्षेत्रमा बालमैत्री वातावरण सिर्जना गर्ने, बालश्रमका सबै किसिमका निकृष्ट स्वरूपहरू उन्मुलन गर्ने तथा बालयौन शोषण तथा दुर्व्यवहार कम गर्ने क्रियाकलाप समावेश गरेको थियो । त्यसै गरी त्यसपछिको त्रिवर्षीय योजनामा समेत बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक तथा सवेगात्मक विकासका लागि आवश्यक बालमैत्री वातावरण सिर्जना गर्ने र बालबालिकाविरुद्धका सबै किसिमका शोषण, दुर्व्यवहार, हिंसा, जोखिम तथा विभेदको अन्त्य गर्ने लक्ष्य थियो ।

त्यस्तै बालबालिकासम्बन्धी राष्ट्रिय कार्ययोजनाले पनि माथि भनिएका नीतिमा भएका लक्ष्यलाई प्राथमिकता दिएको थियो । यसले विद्यमान कानून सुधार गर्ने तथा यस सम्बन्धमा जनचेतना जगाउने समेत भन्ने थियो । त्यसैगरी नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता पूरा गर्ने उद्देश्यले बालबालिकासम्बन्धी नीति सन् २०१२ आएको थियो । यो नीतिमा बालयौनदुर्व्यवहार तथा शोषणलाई गम्भीर अपराधकोरूपमा लिइनेछ भनिएको छ । साइबर तथा इन्टरनेट सेवा प्रदायकले आफ्ना सेवा बालबालिकाविरुद्ध दुर्व्यवहार नुहने किसिमले व्यवस्थापन गर्ने भन्ने छ । तथापि यो नीति पनि बालयौन दुराचार तथा भ्रमण, पर्यटन वा अनलाइनमार्फत हुने बालयौनदुर्व्यवहारबारे मौन नै थियो ।

अध्याय पाँच

वर्तमान अवस्था

यस अध्ययनका लागि गैरसरकारी संस्थाका प्रशोधन नभएका तथ्याङ्क प्राप्त हुनुका साथै राज्य संयन्त्रका आधिकारीक तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको थियो । यसका साथै पीडित बालबालिकाका भनाइहरू पनि लिइएका थिए । चुनिएका १२ गैरसरकारी संस्थाका व्यापारिक बालायौनशोषणविरुद्ध भए गरेका काम तथा उपलब्धि लगायत ती संस्थाले उद्धार गरेका बालबालिकासँग छलफल भएको थियो । यसै गरी तथ्याङ्कका लागि नेपाल प्रहरी, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, काठमाडौँ उपत्यकाका अदालतका तथ्याङ्कलगायत केन्द्रीय बालकल्याण समितिको पनि सहयोग लिइएको थियो ।

५.१ व्यापारिक बालयौनशोषण

छोरी संस्थाले बालयौनशोषणमा परेका पीडितका लागि 'आवास' निर्माण गरेको पाइयो जसमा ५५ जना यस्ता पीडित उक्त आवासमा रहँदै आएकोमा ३५ जना भने व्यापारिक बालयौनशोषणमा परेका पीडित थिए । वोफोवन संस्थाले व्यापारिक यौनशोषणमा परेकाको लागि आपत्कालीन सुरक्षित आवास सञ्चालन गरेको पाइयो । उक्त आवासमा १८ वर्षभन्दा कम उमेरका तीन जना बालबालिका रहेको देखियो । ती बालबालिकालाई डान्सबार, रेष्टुराबाट उद्धार गरिएको बताइयो । त्यस्तै 'विश्वास नेपाल' भन्ने संस्थामा दशजना चेलीहरू सीप विकास तालिममा संलग्न रहँदै आएका र तीमध्ये केही भने डान्सबार, रेष्टुरामा काम पनि गर्दै रहेको बताइयो । संस्था सञ्चालकका अनुसार त्यहाँ केही बालबालिकाको स्वास्थ्य परीक्षण हुनाको साथै कानुनी परामर्श सेवालगायत पारिवारीक पुर्नमिलन सेवा समेत उपलब्ध गर्दै आएको थियो । ती संस्थामा रहेका चारजना चेलीसँगको छलफलमा के जानकारी भयो भने रोजगारीको सिलसिलामा सहर पस्दा अन्ततः डान्सबार र रेष्टुरामा पुग्ने गरेको, रोजगारदाताले उनीहरूप्रति गर्ने व्यवहार धेरै निराशाजनक रहेको, शारीरिकरूपमा दुर्व्यवहार भएको, केही विदेशी ग्राहकले उनीहरूलाई

विदेशसम्म पुऱ्याएको र अन्तमा पुनः स्वदेश फर्किएको समेत पाइयो । प्रहरीको छलफलमा सुडानदेखि आएका यौनदुर्व्यवहारकर्ताले यौनका लागि बालिकालाई होटलको कोठामा बन्दी बनाई यौनशोषण गरेको जानकारी प्राप्त भयो । यी तथ्याङ्कले व्यापारिक बालशोषणको तहको सङ्केत गर्दछन् ।

५.२ बालयौनमोही (पेडोफाइल) द्वारा गरिने व्यापारिक बालयौनशोषण

युनिसेफको सन् २००१ को प्रतिवेदनबाट नेपाल श्रीलङ्का तथा भारतजस्ता देशमा व्यापारिक यौनशोषणका घटनामा वृद्धि हुँदै गएको देखिन्छ । खास गरी विदेशी पर्यटकका कारण सो हुन पुगेको प्रतिवेदनमा छ । तथापि नेपाल सरकारले संयुक्त राष्ट्रसंघमा प्रस्तुत गरेको तथ्याङ्कमा सन् १९९५ देखि २००१ सम्म आठ जना बालयौनमोही दुराचारीको गिरफ्तार भएको जनाइएको थियो । 'साथी' संस्थाले उपलब्ध गराएको तथ्याङ्क यस सन्दर्भमा उल्लेखनीय छ । सन् २०१३ देखि २०१६ सम्ममा उक्त संस्थाले कम्तिमा २५ जना व्यापारिक बालयौनशोषणमा परेका बालबालिकाको उद्धार गरेको बताएको थियो । ती सबै बालक रहेका थिए भने त्यसमा संलग्न बालयौनमोही दुराचारीमध्ये तीन जना नेपाली, एक जना क्यानेडेली, एक जना डेनमार्की, तीन जना फ्रान्सेली, एकजना जर्मन, एक जना भारतीय र एक जना अरेबियन भएको बताइएको थियो ।

यौनशोषणको सिलसिलामा पीडकले ती बालबालिकालाई विभिन्न प्रलोभनहरू जस्तै क्यानडा लैजाने आश्वासन दिने, खाना तथा पैसा उपलब्ध गराउने, विद्यालयको पढाइमा सहयोग गर्ने, कपडा उपलब्ध गराउने, खेलकुद तथा अन्य मनोरञ्जनमा संलग्न गराउने लगायत लागु पदार्थ समेत उपलब्ध गराउने गरेको पाइयो । ती बालयौन दुराचारीहरू ६० वर्ष माथिका भएको पाइयो । सरकारी प्रतिवेदनअनुरूप नै विदेशी बालयौनमोही दुराचारीहरू शोषणमा संलग्न भएको पाइयो । कुख्यात बालयौनमोही दुराचारी क्यानडाेली नागरिक फ्रेडरिक म्याकिनतोसद्वारा पीडित बालकको कहानी सुन्दा के लाग्छ भने बालयौनमोही दुराचारीहरू आर्थिक, शारीरिक वा अन्य कमजोरीमाथि खेल्दै बालयौन दुराचारमा संलग्न हुने गर्दछन् । नेपालमा विभिन्न बहानामा र कमजोरीमा आधारित भई दुराचारीले दुर्व्यवहार गर्ने गरेको प्रहरीको समेत निष्कर्ष पाइयो । गरिबी, अशिक्षा, शारीरिक कमजोरी, जागिरको प्रलोभन एकतर्फ छन् भने दलालको भूमिका समेत यस्ता दुर्व्यवहारमा बलियो रहेको देखिन्छ ।

५.३ राज्यसंयन्त्रको तथ्याङ्क

यस अध्ययनको क्रममा अद्यावधिक तथ्याङ्क सङ्कलनको लागि नेपाल प्रहरी, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, काठमाडौं उपत्यकाका केही अदालत, केन्द्रीय बालकल्याण समितिको कार्यालयमा समेत पुगिएको थियो । नेपाल प्रहरी र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय दुबैले व्यापारिक बालयौनशोषणलाई एक छुट्टै अपराधको रूपमा लिई सोही अनुरूप तथ्याङ्क राखेको पाइएन । तसर्थ यस अध्ययनसँग सम्बन्धित तथ्याङ्क ती निकायबाट उपलब्ध हुन सकेन । काठमाडौं अदालतबाट भने केही मुद्दामा यससम्बन्धी केही नयाँ निर्णयहरू भएको पाइयो । बालकल्याण समितिका पदाधिकारीले नेपालमा व्यापारिक बालयौनशोषणका घटना हुने गरेको भन्ने विषयलाई स्वीकार गरेता पनि वास्तविक तथ्याङ्क भने उपलब्ध गराउन सकेनन् । राज्य संयन्त्रबाट पनि तथ्याङ्क उपलब्ध हुन सकेन, तथापि त्यहाँबाट प्राप्त केही तथ्याङ्क एवम् सूचनाले यस विषयमा विश्लेषण गर्ने केही आधार भने प्रदान गरे ।

राज्यको प्रतिक्रिया

नेपालले प्रस्तुत गरेको प्रतिवेदनमा समाविष्ट तथ्याङ्क नेपाल प्रहरीले, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र सर्वोच्च अदालतले सङ्कलन गरेका तथ्याङ्कलाई हेर्दा राष्ट्रसंघीय बालअधिकार समितिले बृहद् तथ्याङ्क राख्ने सिफारिस गरी पठाउन एवम् प्यादा (फलोअप) गर्नका लागि सहयोग पुग्ने व्यवस्था नेपालसँग नभएको भन्ने ठम्याइको आधारमा अनुसन्धानको क्रममा व्यापारिक बालयौनशोषणको समस्या सम्बोधन गर्ने निकायसम्म पनि पुगिएको थियो ।

६.१ नेपाल प्रहरीको तथ्याङ्क राज्ने पद्धति

प्रहरी प्रधान कार्यालयको महिला तथा बालबालिका सेवा निर्देशनालयका पदाधिकारीसँग छलफल हुँदा १९ वर्षसम्मका महिला तथा बालबालिकासँग सम्बन्धित तथ्याङ्क खास गरी आठ किसिमका वर्गीकरण: जबरजस्ती करणी, जबरजस्ती करणी प्रयास, बेचबिखन गर्भपतन, बहुविवाह, बालविवाह, घरेलु हिंसा र बोक्सी आरोपअन्तरगत राखेको पाइयो । आर्थिक वर्ष २०५३/५४ देखि २०७१/७२ सम्मको तथ्याङ्क उपलब्ध भएको पाइयो ।

तर आर्थिक वर्ष २०७२/७३ को तथ्याङ्कमा भने माथिका वर्गीकरणका अलवा अप्राकृतिक यौनकार्य र गुद्द्वारा मैथुन र छुवाछुतसम्बन्धी वर्गीकरण थपिएको थियो । यी दुवै तथ्याङ्क बालयौनशोषणको दृष्टिकोणले उपयोगी देखिएनन् । सरकारले व्यापारिक बालयौनशोषण नेपालमा हुने गरेको छ भने तापनि सोही धारणा नेपाल प्रहरीकासमेत रहेकोमानेपालमा यस किसिमको समस्यालाई अपराधको रूपमा लिइएको पाइएन । माथि उद्धृत पछिल्लो तथ्याङ्कले भने अप्राकृतिक यौन कार्य (गुद्द्वारा मैथुन) उल्लेख गरेको थियो जस अन्तरगत १५ घटना दर्ता भएको देखिन्छ ।

नेपाल प्रहरीको केन्द्रीय अनुसन्धान ब्यूरोसँग थप केही तथ्याङ्क उपलब्ध हुन सक्छ भन्ने हेतुले छलफल गरियो । तर त्यहाँका

अधिकारीले समेत यस अध्ययनको प्रयोजनको लागि आवश्यक तथ्याङ्क उपलब्ध नभएको बताए । जिल्ला तहमा यस्ता घटना दर्ता भएको भए उपलब्ध गराउन नेपाल प्रहरी सहमत हुँदाहुँदै पनि प्रहरीले अन्ततोगत्वा यस्तो तथ्याङ्क उपलब्ध गराउन सकेन ।

६.२ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय

महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा सो कार्यालयको वार्षिक प्रतिवेदन २०७१/७२ उपलब्ध थियो जसमा महिला तथा बालबालिकाविरुद्ध हुने अपराधलाई आठ किसिमले वर्गीकरण गरेको पाइयो । हत्या/हत्या उद्योग, जबरजस्ती करणी/जबरजस्ती करणी उद्योग, मानव बेचबिखन, चोरी, अपहरण लागू औषध र अन्य गरी वर्गीकरण थिए । यस प्रतिवेदनमा पनि अध्ययनसँग सम्बन्ध राख्ने खासै तथ्याङ्क उपलब्ध भएन ।

६.३ केन्द्रीय बालकल्याण समितिसँको भेटघाट

बालबालिकासम्बन्धी ऐन २०४८ अनुसार बनेको यो समिति बालअधिकार प्रत्याभूतिका लागि विभिन्न संघसंस्थासँग मिलेर राज्यका लागि कार्य गर्दछ । यस समितिबाट पनि नेपाली भाषामा लेखिएको बालदुर्व्यवहार र सडक बालबालिकासम्बन्धी सन् २०१५ मा प्रकाशित दुई पुस्तकबाहेक अन्य सम्बन्धित सामग्री उपलब्ध हुन सकेन । सडक बालबालिकासम्बन्धी विविध जानकारी समावेश भएको भए तापनि बालयौनशोषण तथ्याङ्क भने पाइएन ।

६.४ बालन्याय समन्वय समिति

प्रधानन्यायाधीशले सिफारिस गरेअनुरूप सर्वोच्च अदालतको न्यायाधीशको अध्यक्षता रहने बालन्याय समन्वय समितिले बालन्याय सम्बन्धी समसामयिक अवस्थाको सम्बन्धमा एक प्रतिवेदन प्रकाशन गरेको पाइयो । सम्बन्धित तथ्याङ्कलाई जम्मा २७ किसिमले वर्गीकरण गरेकोमा अप्राकृतिक यौन सम्पर्क (गुद्द्वार मैथुन) लाई समेत जबरजस्ती करणी अपराध अन्तरगतले राखेको पाइयो । तर यस्तो तथ्याङ्कमा वयस्क व्यक्तिले बालबालिकामाथि गरेका अपराध भने समावेश थिएनन् । उक्त समितिले बालन्यायसम्बन्धी विभिन्न जिल्ला अदालतले गरेका फैसलाको सङ्कलित पुस्तकहरू प्रकाशन गरेको पाइयो । पहिलो र दोस्रो पुस्तकमा गरी जम्मा ९४ वटा फैसलाहरू रहेका थिए तथापि यी दुवैमा वयस्कद्वारा भएका बालयौन

शोषण दुर्व्यवहार भने थिएनन् । यस्ता मुद्दाबारे समितिले वेवास्ता गरेको जस्तो देखियो ।

६.५ न्यायपालिकाको भूमिका

विवाद अथवा अन्याय भएको महसुस हुँदा जाने अन्तिम ठाउँ भनेको अदालत नै हो । यसै अनुरूप बालयौन अपराधसम्बन्धी के कस्ता र कति मुद्दा अदालत पुग्दछन् भन्ने जानकारीका लागि अदालती तथ्याङ्क पनि महत्वपूर्ण हुन्छ । सन् २०१२ को जुलाई ११ मा सर्वोच्च अदालतले नेदरल्यान्डका बासिन्दा मोल्युसेन हेन्ड्रिकविरुद्ध दिएको फैसलामा बालक पनि व्यापारिक बालयौनशोषणको सिकार हुन सक्छ भन्ने नजिर स्थापित गरेको छ । उक्त फैसलामा लेखिएको 'नाबालक' ले पीडित स्त्रीलिङ्ग वा पुलिङ्ग के थियो भन्ने उल्लेख गरेको थिएन । त्यसै गरी क्यानाडेली बालयौन दुराचारी अर्नेस्ट फेनविक म्याकिन्तोसको मुद्दामा पनि बालयौनशोषण भएको पुष्टि भएको थियो । डेनमार्कका अलेक्जेन्डर ओभरगार्ड विरुद्ध, फ्रान्सेली नागरिक क्लाउडे हर्भे डेनिस ओजुक्स विरुद्ध, भाबी सलेह महोम्मद विरुद्ध, सहदेव भुजेल विरुद्ध एन्ड्र्यू एम्स विरुद्ध, सबुल्दिन मिया विरुद्ध दायर भएका मुद्दामा केहीमा स्पष्टसँग व्यापारिक बालयौनशोषण भएको पुष्टि भएको थियो भन्ने पाइयो र केही मुद्दाहरू भने उपल्लो तहको अदालतमा विचाराधीन रहेका थिए ।

६.६ विश्लेषण

व्यापारिक यौनशोषणबाट बालबालिकालाई संरक्षण गर्ने सवालमा राज्यको भूमिका त्यति धेरै इमान्दार देखिँदैन । उदाहरणका लागि, व्यापारिक बालयौनशोषणसम्बन्धी तथ्याङ्क राख्ने सन्दर्भमा विभिन्न सरकारी निकाय (कार्यालय/समिति) को ध्यान पुगेको देखिँदैन । महान्यायाधिवक्ता र प्रहरीको तथ्याङ्क राख्ने व्यवस्थाले यस्तो शोषणको बारेमा केही बताउँदैन । खास गरी बालयौन दुर्व्यवहार गर्ने व्यक्तिले गरेका बालयौनशोषण तथा बालयौन दुराचारीले गरेका यस्ता कुकर्मबारेको अवस्था ती तथ्याङ्कमा भल्कँदैनन् । यस किसिमको बालयौनशोषणलाई समेत राज्यले महिलाकोविरुद्ध गरिने अपराधकोरूपमा लिएको पाइयो । जबरजस्ती करणी र व्यापारिक बालयौनशोषण अपराधको प्रकृति र यसबाट हुने परिणामको आधारमा फरकफरक अपराध हुन् । राज्यले यो भिन्नता छुट्याउने प्रयास गरेको पाइँदैन ।

यस अध्ययनबाट बालयौन दुराचार र व्यापारिक बालयौनशोषण डरलाग्दो अवस्थामा रहेको पाइयो । तथापि प्रहरी एवम् महान्यायाधिवक्ताको तथ्याङ्कलाई हेर्ने हो भने नेपालमा यस्ता कुनै अपराध हुने गरेको छैन भन्ने जस्तो देखिन्छ ।

केन्द्रीय बालकल्याण समिति जस्ता अन्य वैधानिक निकायहरूले व्यापारिक बालयौनशोषणबारे केही सचेतनाका कार्यक्रम गरेको पाइयो । साथै केही अध्ययन तथा अन्य सम्बन्धित गैरसरकारी संस्थासँग मिलेर यस्तो शोषण रोक्नेतर्फ केही काम गरेको देखियो । तथापि परिणाम नै आउने गरी यस किसिमका शोषण सम्बन्धमा ठूला किसिमका अध्ययन गर्ने तथ्याङ्क संग्रह गर्ने एवम् खास उद्देश्य राखेर काम गर्दै आएको भने पाइएन । बालन्याय समन्वय समिति भने बाल अपराधका घटनाका बारेमा भने आफ्नो ध्यान केन्द्रित गरेको पाइयो । नेपालको न्याय प्रणालीले समेत बाल अपराधलाई मात्रै ध्यान दिई बालबालिकामाथि दुर्व्यवहार गर्ने व्यक्तिका बारेमा चासो दिएको पाइएन ।

व्यापारिक बालयौनशोषणलगायत बालयौनशोषणसम्बन्धी खास कानून नहुँदा न्याय सम्पादनमा बाधा परेको देखिन्छ । बालबालिकासम्बन्धी ऐनले समेत व्यापारिक बालयौन शोषणको बारेमा स्पष्ट बोलेको छैन । यस कारण सबै यौनशोषणसम्बन्धी मुद्दाहरू मुलुकी ऐनको जबरजस्ती करणी महल र मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण ऐन अन्तरगत हेरिँदै आएको पाइन्छ । जबकी यी ऐन बालबालिकामाथि हुने यौनशोषण तथा दुर्व्यवहारबाट उनीहरूलाई संरक्षण गर्नेभन्दा अझ धेरै उद्देश्य राख्दछन् । सम्बन्धित खास कानून नभएका कारणले गर्दा अदालतमा आउने यौनदुर्व्यवहारसँग सम्बन्धित मुद्दालाई जबरजस्ती करणी, गुद्द्वार मैथुन अथवा मानव बेचबिखनसँग सम्बन्धित गराई न्याय सम्पादन गरिँदै आएको छ । यसबाट बालयौन दुराचारीबाट बालबालिका संरक्षण गर्ने पक्षले कम महत्त्व पाएको देखिन्छ ।

एन्ड्र्यु एम्स विरुद्ध नेपाल सरकार तथा सबुद्धिन मिया विरुद्ध नेपाल सरकार रहेको मुद्दाको निर्णयमा यस्तो अवस्था स्पष्ट रूपमा देखियो । पहिलो मुद्दामा एम्सले बालबालिकालाई आफूले यौनदुर्व्यवहार गरेको स्वीकारेकोमा समेत सफाइ दिइएको थियो भने एम्सले पीडित बालकको मुखमा आफ्नो लिङ्ग घुसाएको कुरा पीडित बालकले प्रमाणित गर्न नसकेको कुरालाई आधार मानी फैसला भएको थियो ।

दोस्रो मुद्दाको फैसलामा ११ देखि १३ वर्षका बालबालिकालाई ७३ वर्षीय पुरुषले गरेको यौनशोषण र जबरजस्ती करणी प्रयासलाई जबरजस्ती करणी प्रयासको रूपमा लिन चेष्टा गरेको पाइएन । जबकि तीन जना बालिकालाई जबरजस्ती करणी गरिनुका साथै पाँच जना बालिकाहरू पीडित भएका थिए । सबै तहका अदालतले उक्त मुद्दामा आठ वर्ष सजाय र पीडितलाई पीडकबाट दस हजार रुपियाँ क्षतिपूर्ति दिलाउने निर्णय मात्र भएको थियो । यसबाट नेपालको न्यायालयको काम पीडितलाई संरक्षण दिने चाँहि होइन भने जस्तो देखियो ।

निष्कर्ष र सुभावा

७.१ निष्कर्ष

नेपालमा यौनदुर्व्यवहार तथा बालयौन दुराचार खास गरी सशस्त्र द्वन्द्वको बेलाका देखा परेको कुरा अध्ययनहरूले देखाउँछन् । बालबालिका लगायत हजारौं जनता त्यति बेला आफ्नो घर छाडी सहरी क्षेत्रतर्फ लागेको देखिन्छ । सरकारी उपस्थिति अत्यन्त न्यून भएको अथवा कुनै उपस्थिति नै नभएको बेला शान्ति सुरक्षाको कारण उनीहरू आन्तरिक रूपमा विस्थापित भएका थिए । धेरै जानकारीका अनुसार बालिकाहरू सहरी डान्सबार तथा क्याबिन रेष्टुराँमा काम गर्न बाध्य भए भने उनीहरूमाथि व्यापारिक यौनशोषण तथा दुर्व्यवहार हुने सम्भावना बढ्यो । यस्तो बाध्यतासँगै नेपालमा बालयौन पर्यटनको सुरुआत भयो भन्ने पनि बुझ्न सकिन्छ । तर द्वन्द्व औपचारिक रूपमा अन्त्य भइसकेपछि पनि बालिकाहरूको सहर पस्ने क्रम किन रोकिएन त भन्ने प्रश्न उठ्न सक्छ । यसको जवाफ के हुन सक्छ भने जागिर तथा अन्य राम्रो अवसरको खोजी गर्दै सजिलै सहर पस्ने बानी परिसकेका कारण यो क्रम रोकिएको छैन ।

यौनपर्यटनको समस्या नेपालको न्याय तथा प्रशासनिक प्रणालीमा हालसम्म प्राथमिकताको चासो बनेको देखिँदैन । तथापि, यस सम्बन्धमा गरिएका सबै अध्ययनहरूमा व्यापारिक बालयौनशोषण बढ्दै गएको देखिन्छ । यसो हुँदाहुँदै पनि सञ्चारमाध्यममा आएजसो गरी अनुसन्धानहरूमा पनि त्यति गहिरो रूपमा वास्तविक अवस्थाको विश्लेषण भएको भने छैन ।

यथार्थ तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न नसक्नु तथा कुनै पनि अनुसन्धानकर्तालाई यस विषयमा बृहत् अध्ययनमा संलग्न नहुनु नै यस पछ्याडिको कारण हुन सक्छ ।

हालसम्मका सरकारी तथा गैरसरकारी तवरमा भएका अध्ययनहरूमा बृहत् किसिमको तथ्याङ्क सङ्कलन भएको देखिँदैन र सोही अनुरूपका

विश्लेषण भएको देखिंदैन । उपलब्ध तथ्याङ्क पनि कोही व्यक्ति विशेषले उपलब्ध गराए अनुरूप देखिन्छन् र तथ्याङ्कको मौलिकता खोज्दै जाँदा तथ्याङ्कको स्रोत पनि कि सरोकारवालाहरूको छलफलमा आधारित कि अनुमानमा आधारित देखिन्छन् । यस किसिमको तथ्याङ्कमा अध्येता नीतिनिर्माता अथवा विद्यार्थीहरूले भर पर्न सक्ने देखिएन ।

यस्तो अवस्थाले गर्दा धेरै प्रश्नहरू अनुत्तरित नै रहे । उदाहरणका लागि, नेपालमा यौनपर्यटन बढ्दो क्रममा छ भन्ने विश्वास अनुसन्धानकर्ताकाबीचमा पाइन्छ । तर यस विषयमा थप अनुसन्धान आवश्यक भएका कारण बढ्दो क्रम कुन हदसम्म पुगेको छ भन्ने निर्धारण गर्नु एक असजिलो काम देखिन्छ ।

पीडकको सन्दर्भमा हेर्दा नेपाल भ्रमणमा रहने असली पर्यटक तथा पर्यटनको बहानामा नेपाल प्रवेश गर्ने दुवै खालका पर्यटकहरू व्यापारिक बालयौनशोषणमा संलग्न रहेको स्थिति देखिन्छ । त्यसै गरी पीडितको आधारमा हेर्दा कति जति बालबालिका पीडित भएका छन्? सहमतिमा शोषणमा पर्ने र करकापमा शोषणमा पर्ने बालबालिकाको अनुपात के छ? तथा पेसेवर यौनशोषण गर्ने व्यक्ति र अन्य पीडकले कुन चाँहि उमेर समूहका बालबालिकाको बढी यौनशोषण गर्दछन् भन्ने प्रश्न सान्दर्भिक छन् । तर यस्ता प्रश्नको उत्तर आउन भने सकेको पाइएन । जसका कारण राज्यका कानुन संशोधन गर्नेलगायत नीति निर्माणका काममा समेत गम्भीर असर पर्न सक्ने देखियो ।

नेपालको संसदले पनि यो विषयलाई एक गम्भीर समस्याको रूपमा बुझेको पाइएन । संविधानले बालसंरक्षणको प्रत्याभूत गरेको भए तापनि यस समस्याका सम्बन्धमा संसदको परम्परागत सोच रहेको कुरा विभिन्न कानुनहरूमा भल्किन्छ । यी कानुनहरूमा बालसंरक्षणका कुरा भए तापनि उनीहरूलाई व्यापारिक यौनशोषणविरुद्ध संरक्षण दिने स्पष्ट प्रावधानहरू पाइँदैनन् । जबरजस्ती करणीसम्बन्धी कानुनले बालबालिकाको संरक्षण गर्दछ, भन्ने मान्यताले गर्दा बालबालिका संरक्षणसम्बन्धी अन्य कानुन निर्माण गर्न बाधा परेको देखिन्छ । नेपालमा भएका बालबालिकासम्बन्धी विभिन्न कार्ययोजनाले पनि यो समस्यालाई सम्बोधन गर्ने लक्ष्य बनाइएको पनि पाइँदैन । खास नीति तथा कानुन नहुनु एउटा समस्या हो भने यौनपर्यटनलाई राज्यले समस्याको रूपमा लिई इमान्दार कार्य नगर्नु भन्ने ठूलो समस्या देखिन्छ ।

नेपालको तर्फबाट संयुक्त राष्ट्रसंघमा बुझाइएको प्रतिवेदनमा वास्तविक तथ्याङ्क कमी भएको देखिन्छ । सन् २००९ मा प्रस्तुत भएको प्रतिवेदनमा पनि सन् १९९५ देखि २००१ सम्मको मात्र तथ्याङ्क समावेश गरिनु र प्रतिवेदन प्रस्तुतिकै पछिल्लो आठ वर्षको कुनै तथ्याङ्क दिन नसक्नुले तथ्याङ्कको अभाव पुष्टि गर्दछ ।

प्रतिवेदनमा बालयौन पर्यटनबारेमा त जम्मा चार वाक्य मात्र समावेश छन् । राज्य बालयौनशोषणसम्बन्धी तथ्याङ्क समावेश गर्न अनिच्छुक देखिनाको पछाडिका कारणहरू राज्यका सम्बन्धित निकायले तथ्याङ्क सही तरिकाले संग्रह गर्न नसक्नु मुख्य देखिन्छ । जसका कारण अन्तर्राष्ट्रिय तहमा नेपालमा व्यापारिक बालयौनशोषण कुनै समस्या नै होइन भन्ने जस्तो गरी प्रस्तुत भएको पाइन्छ । राज्यले उचित तरिकाले तथ्याङ्क राख्न नसक्दा केन्द्रीय बालकल्याण समिति जस्ता संस्थाहरू समेत तथ्याङ्कको लागि गैरसरकारी संस्थामा भर पर्नुपर्ने देखिन्छ । त्यसै गरी बालन्याय समन्वय समिति समेत बाल संरक्षणका लागि आवश्यक न्यायिक संयन्त्रका बारेमा जानकारी देखिएन ।

व्यापारिक बालयौनशोषणसम्बन्धी खास कानुन नभएका कारण पीडितलाई न्याय दिने सन्दर्भमा नेपाली न्याय प्रणालीले ठूलो समस्या बेहोर्दै आएको देखिन्छ । सबै बालयौनशोषणका मुद्दालाई मुलुकी ऐनको जबरजस्ती करणीको महल र मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार ऐनअन्तर्गत हेरिँदै आएको पाइन्छ । यसो गर्दा पीडकलाई सजाय दिने पक्षमा बढी केन्द्रित भएको र पीडितको संरक्षणतर्फ ध्यान कम भएको स्थिति भल्किन आउँछ । माथि उल्लेख भएका एन्ड्र्यू एभ्स विरुद्ध नेपाल सरकार र सबुद्धिन मिया विरुद्ध नेपाल सरकार रहेको मुद्दामा समेत यस्तो अवस्था देखियो ।

नेपालमा अनलाइन भ्रमण तथा पर्यटनसम्बन्धी बालयौनशोषण समस्याको रूपमा बुझिएको पाइन्छ । बृहद् तथ्याङ्क तथा अनुसन्धानको अभावमा यसको गम्भीरता र तहबारे एकिन भन्न चाँहि सजिलो छैन । के कारणले गर्दा नेपालमा व्यापारिक बालयौनशोषण लगायत बालयौन पर्यटनले बढ्दा पाइरहेको छ भन्ने प्रश्न अबै कायमै छ । विभिन्न प्रतिवेदनले सशस्त्र द्वन्द्व, बालबालिकाको सहर पस्ने प्रवृत्ति, गरिबी, परनिर्भरता, बेरोजगारी, पारिवारिक बिचलन तथा समस्या, बेखबिखन आदिलाई साभारूपमा वृद्धि हुनाको कारण भनेका छन् । तर पीडितको अवस्थाले गर्दा मात्र दोषी ठहर्‍याउनु हुँदैन । यसो

गर्दा सरोकार तथा राज्यको ध्यान अर्कैतर्फ लैजान्छ र गलत निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ; कस्तो निष्कर्ष भने बालबालिकालाई सहर पस्न कसैले रोक्न सक्दैन र गरिबी पनि निवारण गर्न सकिँदैन । तसर्थ यस किसिमका अपराधबाट बालबालिकालाई जोगाउन सकिँदैन ।

राज्यले वर्तमान कानून, नीतिमा सुधार गरी तथा परम्परागत सोच त्यागी नयाँ प्रभावकारी उपायहरू अवलम्बन गर्नुका साथै भ्रमण, पर्यटन तथा अनलाइनमार्फत हुने व्यापारिक बालयौनशोषण गम्भीर विषय भएकाले पूर्णरूपले यसतर्फ ध्यान दिनु जरुरी छ । बालयौनशोषण गर्ने स्वदेशी एवम् विदेशी व्यक्ति तथा बालयौन दुराचारीले बालबालिकासम्म पहुँच कायमै गर्न नसक्ने कानून निर्माण गरी छुट्टै खास किसिमको अपराधको रूपमा लिएर यसतर्फको जागरूक नीतिगत कार्यान्वयनले मात्र व्यापारिक बालयौनशोषणलाई लगाम लगाउन सक्ने देखिन्छ ।

७.२ सुझाव

अनलाइनमार्फत हुने व्यापारिक बालयौनशोषणका घटनामा वृद्धि हुँदै गएको सन्दर्भमा त्यसलाई सम्बोधन गर्ने राज्यको कार्य अपर्याप्त प्रतिक्रिया मात्र देखिएको छ । यसैले राज्यबाट क्रियात्मक पाइला चालिनुपर्ने खाँचो देखिएको छ । यसका लागि निम्नानुसारको सुझाव सिफारिस गरिएको छ :

(क) कानुनी तथा नीतिगत सुधार

- (अ) नयाँ कानून बनाई वर्तमान बालबालिका ऐन प्रतिस्थापन गरिनुपर्दछ यसरी नयाँ बनाइने कानूनमा बालबालिका विरुद्ध हुने यौनदुर्व्यवहारलाई गम्भीर कसुरको रूपमा लिई सोहीअनुरूप सजायको व्यवस्था गरिनुपर्छ ।
- (आ) बालयौनशोषणलाई जबरजस्ती करणीको सीमित परिभाषाबाट बाहिर ल्याई छुट्टै अपराधको रूपमा परिभाषित गर्ने र सजाय गर्ने व्यवस्था गर्न मुलुकी ऐन २०२० को जबरजस्ती करणीसम्बन्धी महलमा संशोधन गर्नुपर्छ ।
- (इ) कुनै व्यक्तिलाई १८ वर्षभन्दा कम उमेरका बालबालिकालाई मनोरञ्जन क्षेत्रमा संलग्न नगराउने उद्देश्यको लागि यस क्षेत्रको नियमन गर्ने कानून संशोधन गरिनुपर्दछ ।

- (ई) गैरपर्यटकीय उद्देश्यको लागि नेपाल प्रवेश गर्ने व्यक्तिलाई निगरानी गर्ने अथवा पर्यटकको आफ्नो देशमा रहँदाको बालयौनशोषणको अपराधिक पृष्ठभूमि हेर्न सक्ने गरी प्रवेशाज्ञा दिने अधिकारीको प्रावधान हुने गरी अध्यागमन सम्बन्धी कानून तथा नीति ल्याइनुपर्दछ ।
- (उ) बालबालिकालाई कुनै मोबाइल फोन उपलब्ध गराउँदा अश्लील साइट निरो इन्टरनेट व्यवस्था/साधनको सुरुआत गरिदिनुपर्दछ र यसतर्फ नीति निर्माण गर्न आवश्यक छ । यस प्रयोजनको लागि नेपाल सरकारले इन्टरनेट सेवा प्रदायक कम्पनीहरूसँग सहकार्य गर्नुपर्दछ ।

(ख) राज्य संयन्त्र सम्बन्धमा

- (अ) बालबालिकासम्बन्धी तथा बालबालिकासँग काम गर्ने राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संघसंस्थालगायतको दर्ता निवेदनउपर स्वीकृति दिँदा ती संस्था तथा व्यक्तिसम्बन्धी विस्तृत अध्ययन महिला बालबालिका तथा समाजकल्याण मन्त्रालयद्वारा गरिनुपर्दछ ।
- (आ) नेपाल प्रहरीले बालबालिकामाथि हुने यौनदुर्व्यवहारलाई एक छुट्टै अपराधका रूपमा लिई सोही अनुरूप छुट्टै तथ्याङ्क राख्ने कामको थालनी गर्नुपर्दछ । हाल प्रयोग गरिएजस्तो महिलाविरुद्धको कसुरसँग जोडेर बालयौनसँग सम्बन्धित तथ्याङ्क संग्रह गरिनु हुँदैन ।
- (इ) बालयौनदुर्व्यवहारसम्बन्धी तथ्याङ्कलाई छुट्टै राख्ने व्यवस्था महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयले पनि अनुसरण गर्नुपर्दछ ।
- (ई) बृहत् किसिमको अनुसन्धान गर्ने र सोहीअनुरूप तथ्याङ्क राख्नेमा केन्द्रीय बालकल्याण समितिले भूमिका खेल्नुपर्दछ । यस प्रयोजनको लागि, समितिले विश्वविद्यालय अथवा कानून महाविद्यालयसँग सहकार्य गर्नु वाञ्छनीय देखिन्छ ।
- (उ) बालन्याय समन्वय समितिले व्यापारिक बालयौनशोषण सम्बन्धी कानुनी संयन्त्र निर्माणको विषय उसको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने ठान्नुपर्दछ र सोही अनुरूप कार्य गर्नुपर्दछ ।